

проза. В последней группе произведений очевидны две доминанты: исповедально-лирическая и описательно-аналитическая.

Библиографические ссылки

1. Баевский В.С. Жизнестроитель и поэт (о Леониде Семенове) / В.С. Баевский // Л.Д. Семенов. Стихотворения. Проза [Сост. В.С. Баевский]. – М.: Наука, 2007. – 578 с. (Серия «Литературные памятники»).
2. Большев А. О. Исповедально-автобиографическое начало в русской прозе второй половины XX века: автореф. дис. на соискание научной степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература». – СПб., 2003. – 32 с.
3. Бронская Л.И. Концепция личности в автобиографической прозе русского зарубежья (первая половина XX века): И.С. Шмелев, Б.К. Зайцев, М.А. Осоргин: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / Л.И. Бронская. – Ставрополь, 2001. – 20 [1] с.
4. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе / Л.Я. Гинзбург. – Л.: Художественная литература: Ленинградское отд. – 1977. – 443 с.
5. Гречаная Е. Автобиографизм русской прозы (Обзор новых книг) : [Электронный ресурс] / Е. Гречаная // Новое литературное обозрение. – 2003. – №63. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2003/63/gre.html>.
6. Гудкова В. Как официоз «работал» с писателем: эволюция самоописаний Юрия Олеши : [Электронный ресурс] / Виолетта Гудкова // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 8. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/68/ud6.html>.
7. Клімчук О.В. Російська мемуарно-автобіографічна проза 1990-2000-х років: жанрова специфіка: автореф. дис. на здобуття наукового ступеню кандидата філологічних наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / Оксана Вікторівна Клімчук. – Херсон, 2008 – 20 с.
8. Николина Н. А. Поэтика русской автобиографической прозы: Учебное пособие / Н. А. Николина. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 424 с. (Серия: «Филологический анализ текста»).
9. Паперно И. Советский опыт, автобиографическое письмо и историческое сознание: Гинзбург, Герцен, Гегель : [Электронный ресурс] / Ирина Паперно // Новое литературное обозрение. – 2004. – №68. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/68/pap5.html>.

Надійшла до редколегії 10 квітня 2014 р.

УДК 821.112.2(436) – 312.6.09

Я. В. Ковальова, О. О. Михлик

Дніпропетровськ

ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АВТОБІОГРАФІЇ ЯК ДОКУМЕНТАЛЬНО-ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ

У статті презентуються сучасні теоретичні підходи щодо вивчення мемуаристики, висвітлюються онтологічні питання автобіографії, аналізуються найбільш традиційні структурні елементи автобіографічного тексту та його актуальні жанрові техніки.

Ключові слова: *теоретичні рефлексії, канон жанру, герменевтична концепція цілісності та естетизація життя, мінлива наративна техніка, позиція оповідача, екзистенційність автобіографа, фрагментарність та фікціональність тексту.*

В статті дається огляд сучасних теоретичних підходів в изученні мемуаристики, освещаются онтологические вопросы автобиографии, анализируются наиболее традиционные структурные элементы автобиографического текста, а также актуальные жанровые техники автобиографического письма.

Ключевые слова: *теоретическая рефлексия, канон жанра, герменевтическая концепция целостности и эстетизация жизни, вариативная техника нарратива, позиция рассказчика, экзистенциальность автобиографа, фрагментарность и фикциональность текста.*

The paper sets out the actual theoretical treatment of memories. These are very various ones involving hermeneutic, feministic, strukturalistic, psychological and other scholars. That variety is caused by the endless potential of the memories` innovative forms, which demand an appropriative theoretical reflexion. The increased interest in autobiography grounded upon the cultural development of individual awareness. Due to hermeneutic concept of the integrity (W. Delthey) the German founder in genre of autobiographical G. Misch put forward the theory to describe the main strategy of the autobiographical text. According to that one the facts of the individual life were esthetical worked up by the author to represent it as integrity. The classical example they consider the Goethe's work "Truth and Poetry". Although the modern autobiography prefers fragmentary representation of the human life to the entire one the idea of the genre continues to be integrating and is connected with holiness of all the things which are remembered. The submission of the life events to the author's subjective point determines the most specific features of the autobiography such as fictionality, fragmentary representation and inability towards its finalisation, predomination of the "topos" above the chronicle, irony, intertext allusion, reflection of writing, of memories etc. In the XX-XXI century, the urge to develop individual's self-conscience also caused the change in two cardinal concepts of the autobiographical discourse – the authenticity of narration and the identity by the creation of narrator's image. The absence of constant invariant in the genre of autobiography is balanced with author's present, but as an existential category.

Key words: *update theoretical reflexions, genre's canon, hermeneutic integrity and esthetical interpretation of life, variety in narrative, narrator's position, autobiographer's existence as an idea of the integrity of the memories, fragmentary representation of life and fictionality as specific techniques of the literary documentation.*

Стрімкий зліт автобіографічного жанру в сучасному літературному процесі супроводжується бурхливим продукуванням теоретичної думки. Сучасний стан науки про мемуарні спогади визначається своєрідною парадоксальністю, що, як вважає один із провідних сучасних теоретиків М. Гольденрід, зумовлено «недостатньою відповідністю теоретичної рефлексії до невичерпного потенціалу інноваційних форм літературних спогадів останніх десятиріч» [5, с. 37]. Звернення до окремого мемуарного твору цінне, на нашу думку, як відкриттями нових горизонтів у зв'язку з пошуками щодо вираження все більш ускладнених форм самоідентифікації людини, так і можливим конституюванням тих чи інших канонотворюючих ознак жанру. Наукові дослідження навколо

мемуарної спадщини людства започатковані лише на початку ХХ ст., але репрезентують широкий діапазон теоретичних перспектив – від герменевтичної, історичної щодо розвитку свідомості людства, соціальнопсихологічної до структуралістичної, постструктуралістичної, феміністичної та фікціонально-теоретичної.

Автобіографії як жанр відмежовується від мемуарного письма понад сто років тому в умовах нового вітку в процесі самоусвідомлення людини. Як вважає сучасний філософ І. Голубович, зацікавленість людини своєю «ситуацією» здійснювалася у зв'язку з переосмисленням суттєво автобіографічного питання – пізнання людиною світу і себе. Через недовіру на зламі століть раціональному способу осягнення людського буття та завдяки популяризації ірраціональних теорій Шопенгауера, Ніцше, Бергсона відбувається піднесення феномену «інтерпретації» до «способу буття, буття людини, яка інтерпретує, конститує змісти і тим самим конструє свій соціально-культурний світ» [2, с. 232]. Відомий німецький філософ і культуролог В. Дильтей розглядав процес відбудови власного життя на письмі, то б то, коли «...з потоку повсякденності вибираються окремі факти і витоплюються до змістової єдності вже прожитого життя», парадигмою історичної герменевтики, «джерелом для історії людського духу в її естетичному переоформленні» [4, с. 161].

Визнаний класик у галузі історії автобіографічного жанру, німецький вчений Георг Міш в рамках історичної науки про розвиток людського духу розробляє герменевтичну концепцію метафізичної цілісності (*Ganzheit*) автобіографічного твору. «Той, хто береться писати історію свого життя, має його перед собою як цілісність, яка визначена власним значенням» [7, с. 41]. Єдиному змісту історії життя людини підпорядковані, за Мішем, «...всі факти і почуття, вчинки і реакції». Недотримання правді ретельно викладеного життєвого матеріалу виправдовується ціллю автобіографічного письма – «...розуміння свого життя через надання йому значення» [7, с. 41], в той час як сам жанр автобіографії не обмежується тільки рамками літературної форми, а сягає вищого свого призначення – «...бути формою особистої репрезентації та самоствердження» [7, с. 54]. Класичним зразком ідеалістичної традиції в автобіографії уявляється «Поезія та правда» Гете, історія життя котрого співвіднесено з поняттям «*Telos*». Німецький письменник організує послідовність подій, які відтворюють «надзвичайну мету», що робить можливим розробку плану само ідентифікації «я». Теоретики жанру Р. Паскаль, Ж. Гюсдорф вважають наявність телеологічної організації автобіографічного тексту класичною стратегією цього жанру.

Сучасне автобіографічне письмо визначається іншими перспективами самоусвідомлення людиною себе і свого світу, які відбивають сумнів щодо можливості особистого самопізнання, а це поєднується з порушенням принципу відтворення «минулого, що актуалізується з майбутнього як осмислення життєвого руху» [1, с. 20], та

перевагою «фрагментарного характеру бачення власної персони» [10, с. 46]. Репрезентовані історії життя Т. Бернхарда, П. Гандке, К. Вольф, П. Вайса та інших відбуваються згідно нових письменницьких інтенцій, які заперечують авторську сповідь, але, як запевняє метр сучасних наукових пошуків в аспекті автобіографічного жанру Ф. Лежен, вони, кінець кінцем, продиктовані особливою потребою, присутньою у кожній людині, яка згадує, «реконструювати сакральне в повсякденні», відтворити в акті автобіографічного письма щось на кшталт «релігійної сповіді» [4, с. 260]. Психологічні дотики Лежена перекликаються з переконливою думкою філософа І. Голубовича про «установку на сакральність/сповідь» як гарант для автобіографічної історії бути «формою справжнього мистецтва» [2, с. 240].

Таким чином, автобіографія в аспекті жанрової типології, яка ще й досі зафіксована в німецькомовному лексиконі сучасної літератури з визначенням «нефікційної розповіді про факти з життя автора» [6, с. 169], осмислюється вченими перш за все з точки зору її «фікційності», коли питання символічності та стилю превалює над фактичною правдою. Підпорядкованість автобіографічного тексту суб'єктивній категорії стилю, тобто куту, під яким проектується особливе бачення автором зображувальних їм подій, наближає цей жанр до інших літературних жанрів. Безліч індивідуальних варіантів життя і можливих форм його зображення зумовлюють не тільки відкритість та текучість меж жанру, але й пояснюють відсутність інваріанту.

За умов відступу в 60-х роках проблем самопізнання, спогадів, сповіді на другий план вчені все більш приділяють увагу вивченню змістовно-формальних елементів текстової організації автобіографії. З ім'ям Роя Паскаля асоціюються студії навколо проблем естетичного співіснування «подій, роздумів, стилю, характеру» автобіографічного тексту [8, с. 154]. Найважливіше місце в пошуках Паскаля посідає питання характеру авторської дистанції-позиції до викладеного фактичного матеріалу. Поняття «характеру» виявляється складним, через поєднання в ньому уявлень про «звісну інтерпретаційну модель» автора щодо самого себе, «відплитті картинки» минулого, які зникли з пам'яті, прийняття людини як «безмежного феномену» щодо відтворення множини випадків «всередині закономірностей минулого розквіту», переосмислення минулого досвіду, серед моментів якого можуть бути «дискваліфіковані», які колись «мали цінність» [8, с. 155].

Теоретичні розробки останніх десятиріч у галузі автобіографічного письма значно збагатили наш досвід щодо можливостей модулювання текстової організації автобіографії. Досить сталим залишається принцип «фікціоналізації» у світі автобіографічної амбівалентності. В арсеналі сучасних автобіографів зберігаються традиційні техніки літературного оформлення: стилізація, викривлення факту, пропускання в спогадах, умовчання або дезінформація. Але автобіографія залишається жанром,

зв'язок якого з фактичною дійсністю не може бути порушеним. Через подібні дисоціації, які не обмежуються опозицією «нарратив – фактичність», вчені дискутують навколо так званих «полів напруги», що виникають в сучасних творах, наприклад, як «оповідна дистанція між суб'єктом і об'єктом» замість традиційної суб'єктивної перспективи оповідача. Варіативний, флексибельний «Я-оповідач», констатує М. Гольденрід, може бути репрезентованим як самостійна фігура «в чітко визначених контурах», а також «у ліричній іпостасі» одного з безперервного потоку суб'єктивних відчужень [5, с. 46]. Поряд з мінливою нарративною технікою в сучасних автобіографічних творах відбувається метаморфоза в рамках хронологічно-просторового континууму. Значення все більш набувають топоси, тобто осмислення оповідачем місця події, пов'язаного з його найважливішими життєвими переживаннями. Вони превалюють над хронологією, що викликає потребу реформувати текстову організацію та підпорядкувати автобіографічний матеріал просторовим вимірам.

У полі сучасного наукового інтересу знаходимо питання комплексного феномену індивідуальної репрезентації, який складається з *метанарративного* і *субнарративного* рівней. Спостереження за опрацюванням з боку автора особливостей жанрової іронії, інтертекстуальних алюзій, рефлексій самої письмової діяльності, процесу спогадів та мови, коментар і, відповідно, більш психологічні моменти – пропускання, обривання, протиставлення, стрибки щодо думок – надає багатий і різноманітний матеріал для уявлення здійснених в автобіографії змін структурного характеру. Серед нових тенденцій в аспекті розвитку автобіографічної організації тексту теоретики жанру в першу чергу вказують на фрагментарність в репрезентації власного життя, що зумовлює втрату цілісної перспективи та відсутність перспективи в теорії власного самопізнання. В сучасній автобіографії відбувається девальвація ідеалістичної традиції з її феноменом «цілісність», якій протистоїть «стилізація», але не та, що виходить з основ саморепрезентації, а її двійник, який з метою «естетичної автономізації» реалізується «через акт письмового мовлення» [10, с. 232] і через те свідчить про історично мінливу парадигму індивідуальності.

Літературознавчі дослідження сучасної французької школи значно поглибили знання про новітні трансформації класичних канонів, зафіксували саме національні та наднаціональні перспективи розвитку автобіографічних творів. Зміни, що відбуваються в процесі самоусвідомлення сучасною людиною себе, вимагають від творів популярного на сьогодні жанру відмовлення від поняття цілісності як естетичної завершеності на користь цілісності в розумінні «усвідомленої незавершеності» [9, с. 536]. На думку вчених, автобіографічне письмо через спогади може констатувати лише *екзистенційну* присутність автобіографа в момент писання. Обраній перспективі спогадів

підпорядковуюються новітні техніки зображення. Якщо традиційна ретроспектива висвітлювала факт в плані надання йому статусу «досвіду», то в екзистенційно рефлектуючій автобіографії авторська позиція визначається як позиція спостерігача, а фокус його спостережень зосереджується на *рефлексуванні* автобіографом факту, що термінологічно подається як «тематизація генези самоусвідомлення». Відтепер метою автобіографії, вважає французька школа, є постановка питань і через те незаспокоєність суб'єкту автобіографії в нескінченному життєвому просторі [3, с. 259].

Стислий огляд наукових студій щодо автобіографічного жанру демонструє кардинальні зміщення на рівні символічної інтерпретації феномену «індивідуального життя», що призводить до переосмислення структурних елементів, визнаних жанровими канонами. Їх модифікування в безмежному просторі форм власної репрезентації передбачає вільний рух в автобіографічному полі організаційних принципів і ще більші шанси на безліч новаторських рішень.

Бібліографічні послання

1. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ: лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
2. Голубович И. В. «Третье пространство» автобиографии: между философией и литературой / И.В. Голубович // *Sententiae*. – Вінниця : Універсум, 2006. – № 1. – С. 231–242.
3. Лежен Ф. Когда кончается литература: беседа с Еленой Гальцовой от 28 октября 2000 года / Ф. Лежен // *Иностранная литература*. – 2001. – № 4. – С. 257–265.
4. Dilthey W. *Selected Works*, R.A. Makkreel and F. Rodi (eds.), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985. – Vol. 5.
5. Holdenried M. *Autobioraphie* / M. Holdenried. – Stuttgart : Philipp Reclam, 2000. – 299 S.
6. Metzler Lexikon Literatur – und Kulturtheorie: Ansätze – Personen – Grundbegriffe / Hrsg. von A. Nünning. – Dritte aktualis. u. erweit. Auflage. – Stuttgart; Weimar : J.B. Metzler, 2004. – 724 S.
7. Misch G. Begriff und Ursprung der Autobiographie / G. Misch // *Die Autobiographie : Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung* / hg. G. Niggel. – Darmstadt : Wissenschaft. Buchgesellschaft, 1989. – 33–54 S.
8. Pascal R. Die Autobiographie als Kunstform / R. Pascal // *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung* / hg. G. Niggel. – Darmstadt : Wissenschaft. Buchgesellschaft, 1989. – S. 148–157
9. Picard H. R. Die existentiell reflektierende Autobiographie im zeitgenössischen Frankreich / H. R. Picard // *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung* / hg. G. Niggel. – Darmstadt : Wissenschaft. Buchgesellschaft, 1989. – S. 520–538.
10. Steussloff A.G. *Autorschaft und Werk E. Canettis : Subjekt – Sprache – Identität Theoretische Perspektiven* / A.G. Steussloff. – Würzburg : Verlag Königshausen&Neumann, 1994. – 348 S.

Надійшла до редколегії 5 травня 2014 р.